

Проф. Іван Огієнко

Пересопницька Євангелія

1556 — 1561 р.

Відбитка з журналу „ПУТЬ ПРАВДЫ“ 1930 р. № 1 ст. 12—32

Варшава.

Синодальна Друкарня, Зигмунтовська 13
1930

Проф. Іван Огієнко

Пересопницька Євангелія

1556—1561 р.

Відбитка з журналу „ПУТЬ ПРАВДЫ“ 1930 р. № 1 ст. 12—32

Варшава.

Синодальна Друкарня, Зигмунтовська 13
1930

Пересопницька Євангелія

1556—1561 р.¹

Відкриття рукопису ст. 3—5. Опис рукопису 5. Де й коли його написано 5—6. Хто дав кошти на виготовлення праці 6—7. Рід Гольшанських 7. Двірєць 7. Старе місто Пересопниця 7—8. Назва пам'ятки 7. Перекладав Євангелію сам Григорій 8—9. Праця писаря Михайля 9—10, хто він був 9—11. Ціль перекладу 11—12. Джерела перекладу 12—14: ц.-слов'янське 12 і польське 12—13; чи був чеський вплив 13; стосунок ПЄ до Скорининих перекладів 14. Чи дійшла до нас ПЄ в оригіналі 14—15. Мова ПЄ не досліджена 15. Ознаки Лемківського говору в ПЄ 15—16. ПЄ читано в церкві 16—17. Для ПЄ в XVII—XIX віках 17. Висока художня вартість оздоб ПЄ 17—22. Значіння ПЄ 22. Текст на користь науці треба обов'язково видати 22. Література про ПЄ 22—23.

Одною з перших² пам'яток, писаних „простою“ мовою, що повстали під впливом нових реформаційних ідей, була в нас т. зв.

¹ Стаття ця—окремий розділ з моєї монографії: „Переклади Св. Письма на українську мову“.

² На жаль, у нас ще дуже мало обслідувана та література, що повстала під впливом реформації; безумовно, не мало з перших пам'яток цієї нової літератури не дійшли до нас, бо були знищені, особливо при переході української інтелігенції з протестанства на католицтво.

Пересопницька Євангелія. Пам'ятка ця як своєю мовою, змістом, ціллю повстання, так і художньою стороною заслуговує повної уваги; на жаль тільки треба ствердити, що хоч і багато вже писано про Пересопницьку Євангелію, але ми ще й досі не маємо ані доброї монографії про неї, ані вирішення окремих питань, важливих для її історії; не маємо навіть повного видання цієї цінної пам'ятки.

Знайшов Пересопницьку Євангелію відомий український учений

І прїстоупиши кнѣмоу ф́а
Присеє з҃мѣжнѣюнего
рекутнємоу . если годнєа
ѹлїкоу повстїти же ноускоу
што жь кѡлвє за вниша
їс҃ же ѡпождѣи реклѣи .
ѹне ѹнталисте , тѣи кѡто
рыи и створиша спѡѹкоу моу

Зразок лїсьма з Пересопницькї Євангелїї; долїшня частинѣ 82 лїста в натуральну величину.

О. Бодяньскїй. В 1837 р. 6 жовтня Бодяньскїй виїхав за кордон з науковою цїллю до слов'янських земель, але поїхав через Україну, щоби познайомитися з місцевими бїбліотеками. Переїжджаючи через Переяслав, побував Бодяньскїй в бїбліотецї місцевої духовної Се-

мїнарїї, де й знайшов рукопис Пересопницької Євангелїї'. Бодяньскїй дуже високо оцїнив ново-

¹ Про цей рукопис Бодяньскїй пише: „Євангелїє, отвореноє мною“, див. „Донесенїє“ в „ЖМНПр“ 1838 р. ч. 18 ст. 393.

знайдену пам'ятку й попилював познайомити з нею вчений світ. «До сихъ поръ мы не знали — з захопленням писав він, — что Милороссіяне давно уже пытались перевести св. Писаніе, для большаго уразумѣнія и понятія, на свой живой разговорный, общенародный языкъ»¹. Пересопницька Євангелія, таким чином, була першою пам'яткою з числа давніх перекладів св. Письма на українську мову, що її познав науковий світ.

Написано Євангелію на доброму пергамені, правда, не скрізь однаковому, — частина аркушів має дорогий тонкий пергамен, частина писана на пергамені товстому. Рукопис складається з 63 зшитків чи з 482 листів, з них писаних 480 листів чи 960 сторінок. Цілу Євангелію писала одна й та сама рука, тільки писала не в один час². Головний текст писано дуже гарним великим уставним (правильніше — півуставним) письмом, букви на 6—7 mm високі і на 7—11 mm широкі; лінії в буквах товсті на 1,75 mm³. Євангелія багато прикрашена, має

цінні мініятюри, заставки та ініціали, в прикрасах чимало золота. Так звані рубрики (покажчики євангельських читань) писано цинсброу¹.

Зміст пам'ятки — Євангелія теґр, цеб то Євангелія усіх чотирох євангелистів в прийнятій порядку: перед євангельським текстом — „Повѣсть на обхожденіе всего лѣта“, покажчик євангельських читань та передмова Феофилакта Болгарського. Текст кожної Євангелії поділено на розділи та на церковні православні зачала; поділу на вірші ще нема². На початку кожного розділу вміщено т. зв. суммарлі — короткий зміст розділу; їх писано дрібним письмом і взято в рамці з простих ліній. На марініесах рукопису чимало глос — пояснень до окремих малозрозумілих слів. Рукопис оправлено в дубові дошки, обкладені зеленим оксамітом³.

Пересопницьку Євангелію писано в двох місцях: Євангелії від Матвія й Марка перекладено в Троїцькім Дворецькім монастирі

¹ Ці зазначення П. Житоцький опустив в своїм виданні Євангелії Луки в 1878 р.

² Поділ Нового Завіту на вірші першим зробив париський друкар Роберт Стефан в своїй Паліглоті, яку видав в 1551 році. В перших польських перекладах ще нема поділу на вірші; чи не вперше цей поділ появляється в Берестейській Біблії 1563 р. Див. мою працю: „Українська літературна мова XVI-го століття“ 1930 р. ст. 162.

³ На жаль, докладного опису пам'ятки ще не маємо.

¹ Там само, ст. 394. Мову Пер. Єв. Бєдьянський звав галицькою. Про українські переклади св. Письма тоді дійсно ще нічого не знали.

² А. С. Грузинський: Замітки, ст. 7.

³ Мати на увазі, що ті знімки, які видрукував при своїй праці 1878 р. П. Житоцький, зроблено від руки, а тому вони не докладні. Фотографічні знімки дав. А. С. Грузинський в „Искусство“ 1911 р. кн. 4, тут і кольорові знімки з мініятур Євангелії.

„наклад“ тільки княгині Насті.

Рід Гольшанських — славний православний рід; з цього роду походила четверта жінка короля Володислава Ягелли, Софія Гольшанська, мати перших Ягеллонів, Володислава й Казимира¹. Цікаво, що польський переклад відомої Біблії Шарошпатацької зв'язаний також з родом Гольшанських: згадана королева Софія приказала перекласти для неї на польську мову повну Біблію, що й зробили їй в 1455 році. Рівно через сто років княгиня Настя Гольшанська дала кошти на виготовлення перекладу Євангелія на українську мову.

Праця провадилася в двох монастирях може в залежності від того, де жила княгиня Анастасія: як жила вона в Заславлі — переклад робили в Дворецькім монастирі (коло Заславля), коли ж вона переїхала до своєї дочки Євдокії (Ганни) Чарторийської в Клевань — праця переноситься до Пересопницького монастиря (коло Клевані)².

Згадані тут міста — Дворець та Пересопниця — знаходилися в Луцькім повіті; Дворець належав сину княгині Насті Івану Заславському,³ а Пересопниця — зятеві

¹ Відомості про Настю Гольшанську й відповідну літературу подає І. Янів в „Slavia“ 1927 р. т. V кн. 3 ст. 474.

² Ю. Тиховський в „Труди“ 14 археолог. съѣзда“ 1911 р. ст. 124.

³ Тепер Дворець — село Заславського повіту; про нього див. Н. Теодоровичъ: Историко-статистическое описание цер-

її кн. Чарторийському. ам'яткаП наша одержала випадкову назву Пересопницької від назви монастиря, де її закінчено, хоч назва ця не зовсім точна, — точнішою була б назва Дворецько - Пересопницька євангелія¹.

Пересопниця — тепер мале село Рівенського повіту над річкою Студенкою², що впадає в Горинь, в 20-ти верстах від Рівного і в 6-ти від Клевані. Пересопниця відома в історії ще з XII-го віку; часто писалася Первосопниця³ (так і в нашій пам'ятці: монастиря Прѣвосопницкого). В XII і XIII віках це було столичне місто удільних князів Київських, пізніше Суздальських, і нарешті Галицьких. В 1240 р. татари зовсім зруйнували Пересопницю, і вже з цієї руїни вона ніколи не підносилася. В 1505 р. Пересопницю достав князь Хведір Чарторийський, після чого це містечко увесь час знаходилося в володінні православної родини Чарторийських.

—
квей и приходов Волянскої єпархїи, т. III ст. 436—438, 1893 р. Дворець недалеко Заславля.

¹ А. Терещенко звав нашу пам'ятку Євангелієм княгині Жеславської, але ця назва не втрималася; в науці позосталася назва, яку дав цій пам'ятці її перший науковий дослідник — о. Думитрашко в 1874 році.

² А не „на рѣкѣ Стубль“, як пише П. Житецький в „Трудах“ 1878 р. ст. 43.

³ Нарід часом зве це село Первосопниця, пояснюючи, що вона колись була первою зо ста міст, якими володів якийсь князь.

В теперешній час від колишньої слави Пересопниці, як міста перебування удільних Пересопницьких князів, нічого не позосталося; тільки стародавні вали та могили нагадують ще, що колись в цім місці точилося зовсім інше життя.

Від дуже давнього часу існував в Пересопниці монастир на честь Народження Пресвятої Богородиці. Коли був заснований цей монастир, не відомо докладно, але правдоподібно десь в кінці XII-го чи на початку XIII-го віку за пересопницького князя Мстислава Ярославовича Німого. Ось в цім монастирі й закінчено нашу пам'ятку¹.

Коло написання Пересопницької Євангелії працювали дві особи,—архимандрит Пересопницького монастиря ієромонах Григорій та писар Михайло Василевич, син протопопа з Сянока (в Галичині). На жаль, ті записи, які позоста-

вив в Євангелії писар його Михало, не говорять виразно, що саме робили коло Євангелії кожний з цих двох осіб.

Власне, не усталено ще остаточно, хто саме з зазначених осіб, Григорій чи Михайло, був перекладчиком нашої Євангелії. Я тримаюся погляду, що перекладчиком був лише архимандрит Григорій,¹ про що свідчать ось ці місця в Післямові Пересопницької Євангелії: «Тыи книги чтыры еу(ан)г(е)листоуе соут оустроены² кроткымь смиреннымь и б(о)голюбивымь еромонахомь Григорыем, архимандритомь Пересопницкимь». Робив він це «силою б(о)жією и поспѣшеніємь с(вя)т(о)го Д(у)ха, и моленіємь с(вя)тыя вл(а)д(ы)ч(иц)а нашея Б(о)городиц(и)», а так говорить тільки про перекладчика - автора, а не про зєичайного переписувача. Далі в передмові читаємо, що до Євангелії додано короткі змісти розділів і що її перекладено з церковно слов'янської мови на «моєу роускую» і додається: «Тое все радою, пил'ностю и прилежаніємь вышше ре-

¹ Про Пересопницю див. статтю *М. Максимовича* в „Кієвлянинъ“ 1840 р. ст. 232—238, витяги з неї у *Житецького* в „Трудах“ 1878 р. ст. 43. Див. ще: *Н. Петровъ*: Краткія свѣдѣнія о монастыряхъ Волынской епархіи, въ настоящее время не существующихъ, „Волин. Еп. Вѣд.“ 1867 р. № 4 ст. 59—62. — *А. Сендульскій*: С. Пересопница Ровенского уѣзда, „Воин. Еп. Вѣд.“ за 1880 р. № 11 ст. 549—559. — *Н. И. Теодоровичъ*: Историко-статистическое описание церквей и приходовъ Волынской епархіи, т. II ст. 508—519, Почаїв, 1889 р. Назва Пересопниці повстала чи не від давнього „пересопъ“—земляний охоронний насип,—вал; ці „пересопи“ ще й тепер єсть коло Пересопниці.

¹ *Н. Думитрашко* в своїй праці 1874 р. та *П. Владимиров* в праці про Скорину ст. 34 перекладчиком вважають архимандрита Григорія; нагаки, *П. Житецький* в праці 1878 р. тримається іншого погляду: „Гораздо вѣроятнѣе — пише він на ст. 222, — что Григорію принадлежала роль руководителя въ исполненіи работы, а исполнителемъ ея былъ самъ переписчикъ“, цеб то Михайло з Сянока.

² Устроїти — приготувити, зробити, прикрасити.

ченного монаха Григорія, архимандрита Пересопницького, постановлено єсть». Крім того, «вышереченныи смиренныи архимандрить Григорие имель пил'ность и любовь к писанію сеи книги, котораа для пил'ности и любве его съвр'шилася».

Автор післямови, писар Михайло взагалі тепло згадує про архимандрита Григорія; він про нього каже, що той «не любилъ злата и сребра тлеющихъ, але имель любовь и прилежаніє къ б(о)ж(е)ственному писанію, о которое просил г(оспод)а Б(о)га, въ дне и вночи такъ мовячи: Г(оспо)ди, сподоби мене видѣти дела сего конецъ и почитати в немъ начертаннаа писмена с(вя)тыми четырьми еу(ан)г(е)листы». Знову так молитися міг тільки автор-перекладчик, праця якого була досить трудною, а не звичайний фаховий переписувач.

Треба звернути увагу ще й на те, що в післямові, по зазначенні княгині та її зятя й дочки, зараз же говориться про архимандрита Григорія, — очевидно, роля його в виготовленні Євангелії була великою. Це він був ініціатором передкладу Євангелії на українську мову, і він же цей переклад і зробив.

Не легко окреслити дійсну працю другого працюючого, — Михайла Василевича. Перш над усе, позостається неясним, хто саме він справді був. На жаль, Житецький видрукував записи з Пересопницької Євангелії не повні-

стю, а тому може не все знаємо про Михайла. Звичайно по кожному Євангелісті зазначається, хто його переписав. Так, по Матвії читаємо, що ця Євангелія списана „рукою многогрешнаго раба вл(а)д(ычи)це Хр(и)сту именемъ Михайла Василевича, протопопы Саноцког(о)“; по Марці він назвав себе просто „многогр'шнымъ рабомъ Михайломъ“, по Луці зазначено, що доконана книга в 1561 році „черезъ писара Михайла Василевича зъ Санока“; нарешті, по Іоані читаємо, що книга „съвр'шена при ц(е)ркви Рождества Б(огороди)чина монастыра Пръвосопницького року по б(о)жемъ народженіи 1561 роукою Михайла Василевича протопопы Саноцкого“. В головнім запису, в післямові читаємо вже трохи інше: „Я многогрешныи слоуга або рабъ б(о)жи Михайло Василевичъ с(ы)нь протопопы Саноцкого“.

Отже, вже з приведених записів можна вивести, що Михайло був писарем Євангелії, що цей його рукою переписано з виготовленого перекладу всі чотири євангельські книги. Це був фаховий писар, закликаний навмисне для певної праці; як показує пам'ятка, Михайло дійсно був надзвичайно вправним фахівцем. Про свою писарську працю трохи докладніше розповідає Михайло в післямові; тут він каже: „надеючися я на тое слово тебе вл(а)д(ы)кы и Х(рист)а моего (що „всякому просящому боудеть дано“),

а не по моєй оумєєтности, але по доброти, данной мне от тебе, истиннаго Б(о)га, похотель есми написати сію книгоу, с(вя)тоую Єв(ан)г(е)лію... которою есми за помочоу б(о)жією исписаль“. Звертає на себе увагу це згадування про „умієтність“ (=штука), яку Михайло хоче заховати, виставляючи на перше місце „доброть божоу“; з цього знати, що Михайло був справді досконалим фахівцем, може й Іллюмінатором, цебто, що всі прикраси в Євангелії робив також він.

Закінчується післямова звичайним на той час проханням писаря пробачити йому невільні помилки; знову таки так м'г писати лише писар, а не перекладчик: „Если в котрой главе, любо зачале либо початкоу либо кон'ци изгроубихь, с' товаришемъ мовячи, албо в помыслех сегосветних мыслячи, исправляйте, ане зле речѣте писавшему, але просѣте Б(о)га так мовячи: Все нехай боудеть бл(а)гоугодно и подобно твоему ч(е)л(овѣ)колюбному м(и)л(о)с(е)рдію“ і т. д.

Хто саме був Михайло, знаємо дуже мало. Скрізь він підкреслює, що він писар, або, як зазначено в післямові по Луці — „писар із Санока“. Отже, походив він з повітового маленького міста Сянока (по українськи Сянїк, польське Sanok) на Лемківщині (недалеко на захід від Перемишля), на річці Сян. В головній післямові в кінці книги писар про себе написав виразно: „Я, Михаило Ва-

силєвичь, с(ы)нь протопопы, Сяноцького“; з цим погоджуються й записи по Марку й по Луці. Але в записах по Матвію та по Іоані читаємо щось зовсім інше, а саме, що Михайло був протопопом Сяноцьким (див. вище); думаю, що допущення о. Думитрашки про пропуск в реченні: «Михаиломъ Василєвичемъ протопопомъ Сяноцькимъ» слова «сыномъ» зовсім правдиве¹. Та й трудно допустити, щоби сам протопоп, кинувши свою душпастирську працю, п'ять років (1556—1561) сидів в Пересопницькім монастирі; очевидно це був син Сяноцького протопопу Василя, фаховий писар та Іллюмінатор².

Отже, таким чином я відкидаю думку про те, ніби Михайло був перекладчиком Пересопницької Євангелії, як то допускають О. Бодяньський, Житецький, Янів³ і др. Правда, була це особа поважна, якій дозволено вмістити в Єван-

¹ Замѣчательная рукопись, 1874 р. ст. 16. З цим погоджується й Житецький в праці своїй з 1878 р. ст. 221.

² Пропуск слова „син“ в реченні „Михаило Василєвич“, так помітне тепер, не було таким помітним в XVI-м столітті, а тому тоді можна було вживати чи не вживати цього „син“. У всякому разі слово „протопоп“ стосується в поданих записах до слова „Василєвичь“.

³ Źródła Ewangelji Peresopnickiej, див. „Slavia“ 1927 р. т. V ст. 473, 474, 481, 498 і др.; так само і в „Sprawozdania“, Краківської Академії 1929 р. № 8 ст. 5 Янів уважає Михайла Василєвича за перекладчика Пересопницької Євангелії.

гелії свої записи, а крім того й важливу післямову в кінці праці, тільки цього факту не треба збільшувати, бо ж післямови від переписувачів, а не авторів — то звичайна річ вдавнину. Можливо, що Михайло був якимсь родичем Григорія цеб-то й Григорій походив з Лемківщини, на що до певної міри вказує й мова Пересопницької Євангелії¹. Що не був Михайло Василевич перекладчиком, а лише писарем, свідчить мені про це й те місце в післямові, де Михайло вияснює деякі обставини самої праці. Він пише, що Євангелію перекладено з мови «болгарської» (цеб-то церковно-слов'янської) на мову «руську», а тому якби просить вибачення за таку новину: «О тожь, товаришу мильи, не скрѣби» (не сумуй), — звертається він здається до противників перекладів св. Письма на мову просту, — бо ж все те зроблено «радоу, пил'ностю и прилежанієм» архимандрита Пересопницького; здається, що на початку й сам писар Михайло не належав до великих прихильників св. Письма в простій мові, про що він і пише: „Прото, иже есми еще недоумель пре(з) несталость розоума моего, был бо мой разоумь в тыя дни моутень, яко воды в рекоу приходящии из горь², и яко

пльнии (польові) былины от вѣтровъ колеблемы для троски (турботи) сего мимоидучого света».

В записях, які знаходимо в євангелії, вияснено й ціль нашої пам'ятки. В післямові про це читаємо: „А иже есть прекладана (Євангелія) изъ языка блѣгарскаго на мовоу роускою, то для лепшо(о) вырозоумленя людоу хр(и)стіанского посполитого“. Про теж читаємо і в післямові по Євангелії Іоана: книга „єсть сѣврѣшена для читаня ц(е)рквей б(о)жіих а для наоуки людоу хр(и)стіан'ског(о)“ Це дуже важливе місце, яке підкреслює нам, що Пересопницька Євангелія мала цілі виключно церковні, — навчання простого люду в церквах (під час казання). Звичайно, було не мало й противників такого церковного вживання „простої“ мови в церкві, чому, як бачили вище, переписувач ужив навіть певного застереження до них: «о тожь, товаришоу мильи, не скрѣби».

Пересопницька Євангелія призначалася й для практичної потреби в ті часи боротьби з латинством, а саме, — Євангельський текст тут поділено не тільки на зачала для потреб православної церкви, але й на розділи (глави); ці розділи, як пояснює писар в післямові по Євангелії Іоановій, написані „для люді закону римского, сиреч латинянь, иже в нихь не взываются зачала, едно капитулы, а по нашему языкоу гла-

¹ Jan Janów в „Slavia“ V. 481 пише: „Grzegorz z Peresopnicy“, але для такого твердження немгемо жадних підстав.

² Порівнявляя, зовсім природне для людини, що походить з Сяноцького по-

віту, де часто можна бачити мутний Сян.

вы. Боуде ли онъ тебе што просити, абы еси емоу немедло сиречь борзо нашедши, оуказаль“; ту саму вказівку знаходимо і в головній післямові. Це виразно свідчить, що Пересопницьку євангелію готували для полемічних цілей проти латинян, що тоді напірали на православну церкву. Таким чином пам'ятка, що повстала під впливом нових реформаційних ідей, ужита була для православних цілей.

Цікаве питання про джерела Пересопницької євангелії не вирішено ще остаточно. Головне джерело зазначає сам переписувач в післямові: „за помсчоу Б(о)жією маєшь всѣ зоуплѣна выписанныи книги четырех еѵ(ан)г(е)листов выложенныи изъ языка блѣгарского¹ на мовоу роускоу“, це саме в тій же передмові твердить він і другий раз: Євангелія „єсть прекадана изъ языка Блѣгарскаго на мовоу

Роускоую“. Отож головним джерелом при перекладі була церковно-слов'янська євангелія. Яким саме церковно-слов'янським текстом користався перекладчик Пересопницької євангелії, ближче цього ще не встановлено¹.

Як я вже на іншому місці зазначував, всі наші переклади св. Письма, що повстали в XVI-м віці, всі вони переклади з польських оригіналів². Очевидно, треба шукати якогось польського джерела також і для Пересопницької євангелії; цим і занявся І. Янів в своїй статті: „ródła Ewangelji Peresopnickiej³“. Янів прийшов до висновку, що перекладчик Пересопницької євангелії користався то з Нового Завіту т. зв. Секлюціяна 1551 р., то з видання Шарфенбергера 1556 р.; часом навіть помилки польського Нового Завіту 1551 р. повторює Пересопницька євангелія⁴. Але переклад все таки не йшов сліпо за польським текстом, чому часом сильно ріжниться від нього, а це насовує думку, що перекладчик лише злегка користався польським

¹ В той час, в XVI-м столітті на Україні церковно-слов'янську мову звичайно звали болгарською. Не знаючи цього, П. Владимиров в своїй праці 1888 року про Фр. Скорину на 235 ст. так підсміюється над твердженням, що Пер. Єв.—переклад з болгарського: „это указаніе назоминаеть Скорининскія ссылки на халдейскій, греческій, еврейскій языкъ, такъ какъ нисколько не оправдывается, при ближайшемъ озакомленіи съ текстомъ Евангелія“. А що в Пер. Єв. церковно-слов'янську мову звється болгарською, на це вказував ще о. Бодянський в 1838 р., що, власне найбільше зацікавило Бодянського в нашій пам'ятці. Див. ще мою працю: „Українська літературна мова XVI-го століття“ 1930 р. ст. 178, і Словник під словами „болгарський“ і „словенський“.

¹ А. С. Грузинський (див. Замѣти на ст. 29) хотів був встановити бодай основну редакцію цього тексту, користаючись працею Воскресенського про Єв. Маркову, але зробити того не міг,—Воскресенський безумовно не подає всіх основних текстів і його поділ — штучний.

² „Українська літературна мова XVI-го ст.“ 1930 р. ст. 56.

³ „Slavia“ 1927 р. т. V к.: 3 ст. 470—499.

⁴ Jan Janów, ст. 491—493.

джерелом. Треба мати на увазі, що в Польщі ходили по руках і рукописні переклади Нового Завіту, і тому думка Янова, що може оригіналом для Пересопницької євангелії був якийсь невідомий нам тепер загублений старший польський переклад, зовсім слушна¹. Частина г'лос, які маємо в Пересопницькій євангелії — свої оригінальні, але друга частина — переклад з польського². Суммарі в Пересопницькій євангелії і в польським Новім Завіті 1551 р. ріжні, а це знову ускладнює справу віднайдення того оригіналу, з якого робив свій переклад архимандрит Григорій. Взагалі треба сказати, що ті порівняння текстів Секлюціяного 1551 р. та Пересопницького 1556 р., які зробив Янів, не завжди переконуючі і справи не розв'язали остаточно.

З давнього часу, особливо з праці П. Владимиорова 1888 р. про Скорину, звертали увагу на вплив чеських перекладів св. Письма на переклади українські; цей вплив на Пересопницьку євангелію був значно перебільшений. А. Грузинський пильнував доказати, що оригіналом для Пересопницької євангелії був чеський Новий Завіт 1545 р.; він настоює, що український текст сильно залежить від чеського³, але ті тексти, які для порівняння приводить Грузинський, дуже далекі

один від одного и доводять хиба одне,— що перекладчик Пересопницької євангелії не користався чеським Новим Завітом 1545 р. Зовсім ненаукове й ні на чім не оперте твердження М. Петрова, ніби переклад Пересопницької Євангелії «уявляє з себе лише транскрипцію з чеської мови»¹; некритично це дивне твердження повторив С. Смаль-Стоцький². Так само за чужим голосом і М. Возняк підкреслює чеський вплив на Пересопницьку євангелію³. Янів в зазначеній праці відкидає чеський вплив, правдиво підкреслюючи, що легше допустити чеський вплив при допомозі польського оригіналу⁴; але що перекладчик Пересопницької євангелії в якійсь мірі таки користався чеським друкованим текстом, не відкидає й він⁵

Отож, як бачимо, справи про

¹ „Записки“ Київської Академії Наук 1919 р. т. I ст. 3.

² „Slavia“ т. I ст. 476.

³ Історія української літератури, т. II ст. 11.

⁴ „Slavia“ 1927 р. т. V ст. 496.

⁵ Там само, ст. 482. Зазначу тут, що Янів не зовсім точно цитує текст своєї праці: „Українська Житомирська Євангелія 1571 року“, 1922 р.; на ст. 11 я пишу: „Інші впливи, напр. чеський, більш відбилися на формі Євангелія, ніж на самому перекладі“, а це Янів цитує так: „Чеський вплив відбився на формі“ і з цього робить висновок, ніби я доводжу чеський вплив, тоді як в праці моїй трохи не так. Звичайно, те що говорю в цій праці моїй на 19 ст. про полонізи, стосується не до теперішнього стану української мови, а лише до мови, літературної XVI в. і то лише до деяких слів.

¹ Там само, ст. 481, 496. Правда, докази Янова не зовсім переконуючі.

² Там само ст. 494.

³ Замітки, ст. 22.

джерела Пересопницької Євангелії не вирішено ще остаточно. Мені здається, що головних джерел було два: найголовніше й найперше — текст церковно-слов'янський, якого міцно тримався перекладчик чернець, бо й знав його певне напам'ять, чому в його перекладі так багато церковно-слов'янських слів, а часом і цілих річень; друге джерело — остаточно не знайдений ще текст польський, вплив якого так само відчувається в нашій Євангелії на кожному кроці.

Проф. П. Владимиров, що першим твердив про вплив чеської Біблії 1506 року на Пересопницьку Євангелію, висловив був думку, ніби ця Євангелія — то перебірка затраченого Скорининою тексту Євангелій: «мыдумаемъ, что въ пересопницкой рукописи заключается передѣлка Скорининскаго перевода»¹. Висновок цей безпідставний: 1. Євангельських текстів перекладу Скорини досі ще не знаємо, і 2. Дослід мови Пересопницької Євангелії дає змогу сказати, що тут ми маємо зовсім іншу мову, багато де в чім відмінну від мови Скорининою. Проф. Владимиров взагалі збільшив вплив Скорини і бачив залежність від нього й там, де її зовсім не було.

І. М. Каманин в своїм рефераті 1910 р.: «Дошло ли до насъ въ подлинникѣ Пересопницкое Евангеліе» зробив палеографічний вимір буков нашої пам'ятки і цей

вимір показав йому, ніби це не волинська пам'ятка XVI-го віку, — а пам'ятка десь XVII—XVIII-го віків, щепро часу, коли гетьман Мазепа подарував її до Переяславської катедрі. Що це не оригінал, говорять про це — каже Каманин — і ті пропуски та попусття тексту, яких не мало в Пересопницькій Євангелії. Непослідовний правопис говорить про те саме. На цій основі Каманин твердить, ніби Пересопницький рукопис — це лише копія, яку зроблено на замовлення гетьмана Мазепи, але яку той подарував до катедрального собору яко оригінал, щепро наша пам'ятка — фальсифікат¹. Присутній на рефераті молодий учений, дослідник Пересопницької Євангелії А. С. Грузинський погодився з висновками Каманина. Але ці висновки Каманина не були оперті на вивченні оригіналу, а лише на виданні Житецького. Дослід же самого оригіналу відразу показав, що сумнів Каманина, що до автентичности Пересопницького рукопису, нічим не оправданий. А. Грузинський, оглянувши оригінал, прийшов до висновку, що 1. знімки в виданні Житецького зроблені від руки і неточні, і 2. текст так само подано з помилками й пропусками, а тому сумніви Каманина, оперті на виданні Житецького, безпідставні. Через усе це Грузинський

¹ „Чтенія въ историч. Общ. Нестора Лѣтопица“ 1912 р. т. 22 кн. 3 ст. 83—85. Див. ще „Кіевлянинъ“ 1910 р. № 329.

¹ Доктор Фр. Скорина, 1888 р. ст. 237.

змінив свій попередній погляд на автентичність Пересопницького рукопису: «Въ настоящее время— каже він про себе— авторъ рѣшительно отказывается отъ своей прежней точки зрѣнія»¹. Правда, питання, про автентичність Пересопницького рукопису остаточно не вирішене, бо не маємо ще монографічного наукового досліду її на основі самого оригіналу. Підкреслю тільки, що правопис рукопису та спосіб розставлення значків наголосу дають тверду підставу бачити в теперішнім рукописові оригінал, а не копію. Дослід художнього боку євангелії, що зробив Г. Павлуцький, привів його так само до признання автентичности Пересопницької євангелії.

Пересопницька євангелія з погляду мови надзвичайно цікава, бо це найперша (чи одна з найперших) пам'ятка ншої української літературної мови XVI-го ст. На жаль тільки, крім давнього короткого досліду, який дав ще П. Житецький, мови цієї ще й досі не досліджено; звичайно, такий дослід можливий тільки з самого оригіналу. Повного видання пам'ятки не маємо, а це так само не дає змоги науково працювати

над дослідом мови Пересопницького рукопису.

Мова Пересопницької Євангелії - це західно-українська мова XVI-го ст. Уважаючи й Махайла Василевича з Сянока за перекладчика Євангелії, часом мову цю звать лемківською. Дійсно, деякі ознаки цієї мови говорили б про лемківську говірку, але ознак цих зовсім не багато. Приймаючи й архимандрита Григорія за виходця з Лемківщини, я цих „лемкизмів“ не приписую Михайлу з Сянока.

Головні фонетичні ознаки мови Пересопницької Євангелії, що їх можна звати лемкизмами, такі¹. 1. Уживання *гы, кы, хы* (а не ги, ки, хи), напр.: слоугы 4, дороги 4, ноги 4. 33, ворогы 25, загыбаем 37, многы 14, многыхъ 8, многымъ 8, великы 2, роуки 4. 8, великымъ 5, оброки 8, паки 23, потѣхы 8, пасхы 8 і т. п.; звичайно, могло це бути й додержанням давнього правопису, бо часом трапляється й *ки*, напр.: в пеленьки 5, секира 9, великимъ 15, сорочки 25, для троски 35, дѣвкы 39 і т. п. 2. Називний і знахідний відмінки речівників середнього роду кінчаться на-*я*, напр.: выреченя 5, паденя 8. 28, одѣня 31, змилованя 38, терня 35, збожя 22 і т. п. 3. Панують повноголосні форми, але єсть і форми з *ра, ла, ре*: навратилъся

¹ Палеографическія и критическія замѣтки, 1912 р. ст. 5. Не знаючи про зречення Грузинського від своєї думки, М. Возняк в своїй Історії української літератури т. II ст. 15 уважає (за Каманиним) Пересопницький рукопис за відпис.

¹ Приклади подаю тільки з Євангелії Луки, яку видрукував П. Житецький; цифра визначає зачало.

11, буди здрав 18, владарствомъ 29, младенець 6, древо 27, бременна 5 і т. п. 4. Форми берьвно 27, берьвна 27. З морфологічних ознак зазначу: 5. Називний множини на *-ове* дуже частий: родове 4, соусѣд. ве 4, пастыреве 5. 6, родичеве 8. 39, родителеве 8, народове 9. 17. 39, бѣсове 16. 38, оучителеве 19, моужеве 19, грѣхове 33, пастухове 38 і т. п. 6. Дієменники на *-чи*: мочи 2, речи 19 і др. 7. Приказовий спосіб з редукованим кінцевим *-и*: повѣжь 33, подмо 5 і др. 8. Зазначу ще окремі вирази: глядали 8, третя 9, огонь 9, доловь 14, борзо 18, барзо 29, што 6, оучини тото 29, ононь моужь 38, ононь троудь 18, фарисей ононь 33, а ци можете 21, ци не оба 27, южь оумирала 39 і т. п.

Кожна з цих ознак осібно може й не свідчити про лемківський говір, але всі разом вони не говорять проти припущення, що мова передкладчика Пересопницької Євангелії — лемківська говірка XVI-го ст. Цікаво, що в копії з Пересопницької євангелії, т. зв. Житомирській євангелії, деякі з цих ознак перероблені на північно-українські, напр. тут уже панує *ги, ки, хи*, скрізь називний на *-є* і др.²

¹ Про лемківську говірку XVIII ст. див. мою статтю: „Псавтир половини XVIII в. в лемківському перекладі, „Записки“ Львівські 1930 р. т. 99 ст. 97—140.

² Див. мою працю: „Українська Житомирська євангелія 1571 року, Тарнів, 1922 р., § 39, 60 і др.

Пересопницька Євангелія безумовно була в церковному вжиткові, безумовно по українському її читано в церкві; на це вказує поділ Євангелії на церковні зачала, а також і те, що в Євангелії скрізь дуже старанно позазначувано, де можна денна Євангелія починається, а де вона кінчається. Про це ж саме виразно засвідчив і сам перекладчик; в приписці після Єв. від Іоана він зазначає, що свою Євангелію він писав „для читаня ц(е)рквей божих, а для наоуки людоу христіанского“.

Про те, що Пересопницьку Євангелію читано і в церкві, свідчить ще й оце місце з Післямови; писар євангелії, Михайло Василевич, просить: „протож прошу вас, священници, отци и діякони, и вси, которыи есте в клиросех причтенныи слуги церковныи“ простити помилки.

Про те, що ця Євангелія в українській мові була в церковнім вжиткові, твердить і П. І. Житецький, перший науковий дослідник Пересопницької євангелії. „Не подлежить сумнію — пише він, — что оно употреблялось въ церковномъ Богослуженіи, сообразно съ желаніемъ переводчиковъ, удержавшихъ въ текстѣ Євангелія такъ называемыя зачала, — да и самъ Мазепа, ктиторъ Переяславскаго собора, жертвуя епископской каедрѣ такую книгу, какъ Євангеліе, смотрѣлъ на нее, конечно, не съ ученсй, а съ практической точки зрѣнія; въ свою очередь и

Августъ въстании и полаганиа
странн. Навсала дигретиъ Евоис.
По нитианиъ длабъ дигретиъ По
таре. Дигретиъ въстаниа,
Дигретиъ Иттиретиъ. Дигретиъ
дд дигретиъ, дд дигретиъ, дд

Марко ѿвѣстѣ галль гнѣ оу
 ченикъ свѣго апла петра . Испі
 салъ вѣрцѣ . второи свѣліс . Подѣ
 сати лѣтѣ хрѣстѣ вознесеніа .
 Котори зацѣнкѣ всоѣхъ глѣдъ .
 Сѣ . азѣталаоа . аспіховѣа х

тѣ, кому она была пожертвована, видѣли въ ней прежде всего Богослужбную книгу, необхідимую въ церковномъ обиходѣ. Отець Думитрашко предполагаєть, что Пересопницькое Евангеліе вышло изъ церковнаго употребленія только послѣ окончательнаго подчиненія Малороссійской церкви вѣдѣнію Всероссійскаго Синода, когда на кафедрѣ Переяславскую стали поставлять епископовъ изъ великороссянъ¹.

Ми такої думки, що цю евангелію могли читати в церкві аж до часів цариці Катерини, коли остаточно вже обмосковили церкву Українську.

Сімдесят років пробула ця Евангелія в Пересопницькѣмъ монастирѣ в церковнѣмъ вжитку і читалася за Службами Божими. Але р. 1630 князь Микола Чарторийський віддав Пересопницькѣмъ монастир єзуїтам Клеванської колегії; православні ченці змушені були покинути свій монастир; виходячи, вони забрали з собою десь на лівий беріг Дніпра й Пересопницьку Евангелію. Де вона переходувалась далше — не відомо; але пізніше, р. 1701, гетман Іван Мазепа подарував її до Переяславської Катедральної церкви, яку він збудував, на Полтавщині. Про

це свідчить такий запис по листах цієї евангелії: „Сіе Ев(ан)г(е)ліе прислано и дано ест от ясневел'можного его М(и)л(о)сти п. пана Іоанна Мазепы воискъ его ц(а)рского пресвѣтлого величества запорожских, обоихъ сторонъ Днѣпра Гетмана, и славного чина с(вя)того Ап(о)с(то)ла Андрея Кавалера, до пр(е)стола Переяславского Еп(и)с(ко)пского, который от его жъ Ктиторскоим(и)л(о)стисозданъ, отозленъ, и драгоцѣнными угвари ц(е)рковными украшенъ при преосвѣщен(ном) Еп(и)с(ко)пѣ Захаріи Корниловичѣ. Року 1701 Априля 17 дня“.

Пізніше, коли московською владою заборонено читати в церкві Евангелію українською мовою, тоді Пересопницьку евангелію віддано до бібліотеки Переяславської семинарії, де й віднайшов її для наукового світу О. Бодяньський. В 1860-х роках Переяславська семинарія перейшла, разом з Пересопницьким рукописом, до Полтави. Тут евангелію нашу подарували були гр. Толстому і вона опинилася в руках великого князя Петра Ольденбургського, і лише по його смерті знову вернулася в 1887 р. до Полтавської Духовної Семинарії, де вона переходувалася до резолюції.

Пересопницька евангелія — це дорогоцінна пам'ятка не тільки своєю українською мовою, але також і своєю надзвичайною художньою вартістю, як пам'ятка українського Ренесанса. Оздаба цієї

¹ П. И. Житецкий: О Пересопницькой рукописи, „Труды 3-го археологическаго съѣзда въ Россіи“, т. II, Київ, 1878 р. Приложенія ст. 45 — 46. — Н. Думитрашко: Забѣчательнѣя рукопись Полтавской семинарии, Пересопницькое Евангеліе, 1874 р., ст. 18.

євангелії — мініатюри, заставки, ініціали, — високо художні і дуже добре збереглись аж до нашого часу (див. додані трохи зменшені мініатюри євангелистів Марка та Луки).

Значіння П. Є., як пам'ятки української мови, надзвичайно велике, — це одна з перших пам'яток (а на сьогоднішній час — найперша) тієї нової літературної української мови, що зародилася в половині XVI-го віку під впливом реформації.

Пересопницька євангелія має для нас також надзвичайно велике значіння, як наочний свідок вживання української мови в церкві ще в середині XVI віку, більше трох з половиною віків тому. Ще в той час, коли серед слов'янських народів тільки но бралися до цих перекладів, бачимо, Україна не відставала від них в цій праці, і має свій переклад Євангелії на українську мову ще з 1556 р. І вже тоді на Україні в церкві читали євангелію по українському.

Усе це виразно промовляє за тим, що українська наука має право вимагати від Всеукраїнської Академії Наук якнайскоршого наукового видання цієї важливої пам'ятки. Видавнича продукція української Академії Наук в теперішній час така показна, що доводиться тільки дивуватися, чому Пересопницького Рукопису ще й досі не видано.

Література. Засідання Археографической Комиссии 11 апрѣля 1838 г.: Служили „Донесеніє“ О. Бодяньского з Праги і постановили переслати його до редакції „ЖМНПр.“ для друку, див. „ЖМНПр“ 1838 р. ч. 18 ст. 305.— Донесеніє г. Министру Народнаго Просвѣщенія Магистру Московскаго Университета *Іосифа Бодяньскаго*, изъ Праги, стъ 23 марта ст. ст. 1838 года, „ЖМНПр“ 1838 р. ч. 18 ст. 392—400.— це перший опис Перес. Єв., в яким позначено учений світ в цю цінню пам'яткою; особливо зацікавився Бодяньський Пересопн. Єв. тому, що тут церковно слов'янську мову названо болгарською, бо він тоді займався питанням про походження ц. сл. мови — *А. В. Терещенко*: Объ Евангеліи княгини Желавской, 1556 г., писанномъ на пергаментѣ, „Библиографическія Записки“ 1861 р. т. III ч. 15 ст. 457—467, — цікава й цінна замітка, в котрій подаю всі записи й післямову Пер. Єв., на жаль тільки переробивши їх на сучасний правопис. — *Н. Думитрашко*: Замѣчательная рукопись Полтавской семинаріи, Пересопницьке Евангеліє, 1874 р. 18 ст., відбитка в „Полтав. Етарх. Вѣд.“—Перший докладніший науковий аналіз в пам'ятки дав *П. П. Житецькій*: О Пересопницькой рукописи, „Труды третьяго археологическаго съѣзда въ Росіи, бывшаго въ Кіевѣ въ августѣ 1874 года“, Київ, 1878 р. т. II ст. 221—230, — опис пам'ятки, її правопис, значіння та мсва, 4 листи змичків письма. В тих самих „Трудах“, в відділі „Приложенія“ дано ще: „Текстъ Евангелія Луки изъ Пересопницькой рукописи“, ст. 43—111, — тут дано записи, післямову й зразки з Євангелистів Матвія, Марка та Іоанн; а крім того цілий текст Євангелія Луки; на жаль, в тексті частенько маємо недокладності в порівнянні з оригіналом. Праця П. Житецького вишла в 1876 р. окремою відбиткою: „Описаніє Пересопницькаго рукописи XVI вѣка съ приложеніємъ текста Евангелія Луки, выдержекъ отъ другихъ Евангелистовъ и 4 страницъ снимковъ“.

Вл. Стасовъ: Славянскій и восточный орнаментъ по рукописямъ древняго и новаго времени, Спб. 1887 р., — тут уміщено на таблицях 46 і 47 прикраси з Пер. Єв., пояснюючий текст на ст. 16—17. — *П. В. Владиміровъ*: Докторъ Франц. Скорина, Спб. 1888 р. ст. 34, 237—238 і др. — Библейскіе переводы, „Энциклопедическій Словарь“ Брокгауза, півтом 6 ст. 691, 1892 р. — *В. В. Звєринскій*: Матеріаль для историко-топографическаго ислѣдованія о православныхъ монастыряхъ въ Россійской имперіи, съ библиографическимъ указателемъ, Спб. 1897 р., ч. III ст. 124 № 1863. — *П. И. Житецкій*: О переводахъ евангелія на малорусскій языкъ, „Извѣстія“ 1905 р. т. X кн. 4, на ст. 11—13 дещо про мову, а на ст. 43—46 дає уривки в Пер. Єв. — Цікаві відомості про долю Пер. Єв. див. в II т. Паризького видання творів *Драгоманова*, 1896 р., примітка до ст. 579. — *Свящ. В. Трипольскій*: Полтавское Епархіальное Древлехранилище, указатель съ описа ніємъ, Полтава, 1909 року № 121 ст. 31. — *В. Н. Перетць*: Отчетъ объ экскурсіи семинарія русской филологіи въ Полтаву и Екатеринославъ, 1910 р. ст. 10—13. — *Ю. И. Тиховскій*: Новыя данныя о западно-русскихъ переводахъ священнаго писанія XVI вѣка, „Труды 14 археологическаго съѣзда“, М. 1911 р., Протоколы ст. 124—125. — Молодий київський учений *А. С. Грушинскій* займався спеціально Пер. Єв. і дав праці: Пересопницькое Евангеліе, какъ памятникъ искусства эпохи возрожденія въ Южной Россіи въ XVI вѣкѣ (съ 5 рисунками и XI таблицами въ текстѣ), Київ, 1911 р., 49 ст. in fo, відбитка з журналу „Искусство“ 1911 р. кн. 1—головним чином аналіз художнього

боку пам'ятки; в серпні 1910 р. Перес. рукопис доставлено в Київ на декільки днів, і тут редакція „Искусство“ зробила дуже добрі фотографічні знімки. Рец. *А. С.* в „РФВ“ 1911 р. кн. 2. — Ціную працю про орнаменти Пер. Єв. дав *Г. Г. Павлуцкій*: Орнаментъ Пересопницькаго Евангелія, Київ, 1911 р. кн. 2 ст. 83—92. — *Ал. Серг. Грузинскій*: Палеографическія и критическія замѣтки о Пересопницкомъ Евангеліи, Спб. 1912 р. 39 ст., відбитка з „ЖМНПр“ 1912 р. кн. 4 і 6, — досить докладний палеографічний опис рукопису і аналіз прикрас (власне, в скроченні те саме, що і в „Искусство“); на жаль, Грузинскій глибшого аналізу пам'ятки, напр. її джерел та мови, так і не дав; н: дав навіть докладного опису самої пам'ятки; все це може дати в тій монографії, яку готує вже десяток рсків. — *И. М. Каманичъ*: Дошло ли до насъ въ подлинникъ Пересопницкесе евангеліе? „Чтенія въ истор. общ. Нестора Лѣтописца“ 1912 р. кн. 22 вип. III ст. 83—85, доклад на засіданні 22 жовтня 1910 р. — *Проф. І. Огієнко*: Українська Пересопницька Евангелія 1556 р., Тарнів, 1921 р. ст. 1—35, опис пам'ятки, аналіз мови й уривки. — *М. Возняк*: Історія української літератури, Львів, 1921 р. ст. 11—16. — *Dr. T. Haluščynskyj*: De ucrainis S. Scripturae versionibus, „Богословія“, Львів, 1925 р. ст. 222—225, проста кмпіляція. — *Jan Janów*: Źródła Ewangelji Peresopnickiej, „Slavia“ 1927 р. т. V кн. 3 ст. 470—499, головню про польське джерело. — Альбом 11 знамків з Пересопницького Євангелія. — *Проф. Іван Огієнко*: Українська літературна мова XVI-го ст. і Крехівський Апостол 1560-х р., Варшава, 1930 р.

